

YAŞIL URBANİZASIYA VƏ POSTMÜNAQIŞƏ ƏRAZİLƏRİNDƏ ONUN XÜSUSİYYƏTLƏRİ

i.e.d. prof. Rəsul Ə. BALAYEV

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
“Rəqəmsal İqtisadiyyat və İKT” kafedrası

r.balayev@gmail.com

XÜLASƏ

Post-münaqişə ərazilərində məskunlaşan insanların iqtisadi fəallığı və həmin fəallığın dəstəklənməsi vəziyyəti burada yenidən tikilən şəhərlərin yaşıl urbanizasiya tələblərinə uyğunluğu ilə bilavasitə əlaqədardır. Məqalədə post-münaqişə ərazilərində həyata keçirilən şəhərsalmanın yaşıl fəaliyyət tələblərini və yaşıl urbanizasiyanın inkişafı mühitini şərtləndirən amillərə münasibət bildirilmişdir. Böyük Qayıdış dövründə yaşıl urbanizm prinsiplərinin reallaşdırılması imkanları araşdırılmışdır. Azərbaycanın işğaldan azad olunmuş ərazilərində yaşıl urbanizasiya prinsiplərinin reallaşdırılması xüsusiyyətləri aşkar edilmişdir. Post-münaqişə ərazilərində yaşıl urbanizasiyanın dəstəklənməsində dövlət-özəl bölmə tərəfdaşlığının və rəqəmsal mühitin imkanlarından istifadə istiqamətləri göstərilmişdir. Tədqiqatın məqsədi – post-münaqişə ərazisi kimi Qarabağda və Şərqi Zəngəzurda yaşıl urbanizmin üstünlüklərindən istifadə vəziyyətinin ilkin nəzəri-təcrübi səciyyələndirilməsidir. Tədqiqatın metodları: müşahidə, müqayisəli təhlil, abstraksiya, məntiqi ümumiləşdirmədir. Tədqiqatın elmi yeniliyi – Böyük Qayıdış dövründə post-münaqişə ərazisi kimi Qarabağda və Şərqi Zəngəzurda yaşıl məskunlaşma və yaşıl urbanizasiya xüsusiyyətlərinin aşkar edilməsi, yaşıl urbanizm imkanlarının qiymətləndirilməsidir.

Açar sözlər: yaşıl urbanizasiya, post-münaqişə əraziləri, Qarabağ və Şərqi Zəngəzur, şəhərsalma, rəqəmsal, dövlət-özəl bölmə tərəfdaşlığı.

GREEN URBANIZATION AND ITS CHARACTERISTICS IN POST-CONFLICT AREAS

DSc., prof. Rasul A. BALAYEV,

Azerbaijan State University of Economics
Department of "Digital Economy and ICT"

r.balayev@gmail.com

SUMMARY

The economic activity of people living in post-conflict areas and the state of support for this activity are directly related to the compliance of the cities being restored here with the requirements of green urbanization. The article outlines the attitude towards the factors that determine the environment for the development of green urbanization, and the requirements of green activities in urban planning implemented in post-conflict areas. The possibilities of implementing the principles of green urbanism during the Great Return are explored. The features of the implementation of the principles of green urbanization in the liberated territories of Azerbaijan have been identified. The directions for using the opportunities of public-private partnerships and the digital environment in supporting green urbanization in post-conflict areas are outlined. The purpose of the study is a preliminary theoretical and experimental characterization of the situation of using the advantages of green urbanism in Karabakh and Eastern Zangezur as a post-conflict space. Research methods: observation, comparative analysis, abstraction, logical generalization. The scientific novelty of the study lies in identifying the features of green settlement and green urbanization in Karabakh and Eastern Zangezur during the Great Return, as well as assessing the possibilities of green urbanism.

Keywords: green urbanization, post-conflict areas, Karabakh and East Zangezur, urban planning, digital, public-private partnership.

ЗЕЛЕНАЯ УРБАНИЗАЦИЯ И ЕЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ В ПОСТКОНФЛИКТНЫХ ТЕРРИТОРИЯХ

д.э.н., проф. Расул А. БАЛАЕВ

Азербайджанский Государственный

Экономический Университет,

Кафедра "Цифровая экономика и ИКТ", профессор

r.balayev@gmail.com

РЕЗЮМЕ

Экономическая активность людей, проживающих на постконфликтных территориях, и состояние обеспечения этой деятельности напрямую связаны с соответствием восстанавливаемых здесь городов требованиям зеленой урбанизации. В статье изложено отношение к факторам, определяющим среду для развития зеленой урбанизации, и требования зеленой деятельности в градостроительстве, реализуемой на постконфликтных территориях.

Исследованы возможности реализации принципов зеленого урбанизма в период Великого возвращения. Выявлены особенности реализации принципов зеленой урбанизации на освобожденных территориях Азербайджана. Обозначены направления использования возможностей государственно-частного партнерства и цифровой среды в поддержке зеленой урбанизации на постконфликтных территориях. Цель исследования – предварительная теоретико-экспериментальная характеристика ситуации использования преимуществ зеленого урбанизма в Карабахе и Восточном Зангезуре как постконфликтном пространстве. Методы исследования: наблюдение, сравнительный анализ, абстрагирование, логическое обобщение. Научная новизна исследования заключается в выявлении особенностей зеленого расселения и зеленой урбанизации в Карабахе и Восточном Зангезуре в период Великого Возвращения, а также оценка возможностей зеленого урбанизма.

Ключевые слова: зеленая урбанизация, постконфликтные территории, Карабах и Восточный Зангезур, градостроительство, цифровое, государственно-частное партнерство.

GİRİŞ

Azərbaycanın işğaldan azad olunmuş ərazilərində ermənilər bütün yaşayış məntəqələrini, təbiəti, mədəni-tarixi abidələri və infrastrukturunu tamamilə məhv etmişlər. Vətəndaşlarımızın doğma torpaqlara qayıdışı üçün hər şey yenidən qurulmalı, təbii və mədəni-tarixi irs bərpa edilməlidir. Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarının dinamik və dayanıqlı inkişaf edən milli iqtisadiyyata daha sürətlə inteqrasiya etməsi üçün sistemli və innovasiyalı tədbirlər kompleksi həyata keçirilir. Həmin işlərin daha səmərəli və nəticəyönlü olması üçün müvafiq elmi təminat gücləndirilməli, dərin və əhatəli tədqiqatlar aparılmalıdır. Odur ki, azad edilmiş Qarabağda və Şərqi Zəngəzurdə yaşıl iqtisadiyyatın inkişaf prioritetlərinin reallaşdırılmasının, o cümlədən yaşıl urbanizasiya proseslərinin elmi təminatının gücləndirilməsi məsələləri gündəmdədir.

1.ƏDƏBİYYAT İCMALI VƏ MƏSƏLƏNİN QOYULUŞU

1.1. Post-münaqişə ərazilərində məskunlaşma və şəhərsalma məsələləri
Vətən Müharibəsində əldə edilmiş Böyük Zəfərdən və antiterror (2023-cü

il) əməliyyatından sonra, çoxdan gözlənilən qayıdış məsələləri gündəmdədir. Bu istiqamətdə həyata keçirilən proqram xarakterli tədbirlər misli görünməmiş temp və keyfiyyətlə həyata keçirilən geniş miqyaslı hazırlıq işlərinin nəticələri sayəsində reallaşdırılır. Böyük qayıdış yaşıl həyat tərzı və dayanıqlı inkişaf konsepsiyasına uyğun həyata keçirilir. Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad edilmiş ərazilərinə böyük qayıdışa dair I Dövlət Proqramının məqsədləri qismində “ətraf mühitin etibarlı mühafizəsini və ekoloji təhlükəsizliyin təmin edilməsi, təbii resurslardan səmərəli istifadə edilməsi, “Ağıllı şəhər”, “Ağıllı kənd” və “Yaşıl enerji zonası” konsepsiyalarının tətbiqinin təşviqi xüsusi qeyd olunur [Azərbaycan, 2022]. Proqramda doğma torpaqlara qayıdan əhəlinin dayanıqlı məskunlaşmasının təmin edilməsi üçün Qarabağda və Şərqi Zəngəzurdə bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə hesabına “yaşıl” texnologiyaları tətbiq etməklə “yaşıl enerji” zonasının yaradılması nəzərdə tutulur.

Gündəlikdə duran mühüm məsələlərdən biri Böyük Qayıdışın məskunlaşma və yaşıl urbanizasiya ilə müşayiət olunmasıdır. Yaşıl urbanizm imkanları post-münaqişə reallıqları nəzərə alınmaqla qiymətləndirilməlidir. Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin Zəngilanda keçirilən 2-ci Azərbaycan Milli Şəhərsalma Forumunda etdiyi çıxışda göstərilədiyi kimi “azad olunmuş hər bir rayon xüsusi Baş plana malikdir. Biz sıfırdan yeni şəhər və kəndlər inşa edirik. Ona görə də burada müasir texnologiyalar tətbiq etməliyik ki, bununla da keçmiş köçkünlərimizə ən yaxşı şərait yaradaq. Onların bir hissəsi artıq qayıdıbdır” [İlham Əliyev, 2023]. Ölkə başçısı bildirmişdir ki, azad olunmuş bütün ərazilər təkə bərpa edilmir. Burada müasir texnologiyalar, “ağıllı şəhər” və “ağıllı kənd”-lər inşa olunur, ən mütərəqqi şəhərsalma nümunələri istifadə edilir.

“Qarabağ və Şərqi Zəngəzurun işğaldan sonra Azərbaycanın ümumi enerji sisteminə qoşulması, dayanıqlı və fasiləsiz elektrik enerjisi ilə təchiz edilməsi üçün yeni elektrik stansiyaları və yarımstansiyalar tikilir. Qlobal çağırışlara və müasir inkişaf tendensiyalarına uyğun aparılan, “Yaşıl” texnologiyaların və "ağıllı" sistemlərin tətbiqi vasitəsi ilə həm külək, həm günəş enerjisindən istifadə edilərək, hərbi obyektlərin, yeni yaradılan sosial-iqtisadi infrastrukturun fasiləsiz və keyfiyyətli elektrik enerjisi ilə təminatı təşkil ediləcəkdir” [https://family.gov.az, 2024].

1.2. Yaşıl urbanizasiya: mahiyyət və xarakteristikalar

Urbanizasiya inkişafın müşayiətedicisidir və onun idarə olunması həyatı

əhəmiyyətli problemdir. Hesab edilir ki, “2050-ci ilə qədər dünyada bütün şəhər əhalisi artımının demək olar ki, 94 faizi inkişaf etməkdə olan ölkələrdə baş verəcək və resurs çatışmazlığı olan hökumətlər bu artımı idarə etməkdə əhəmiyyətli çətinliklərlə üzləşəcəklər” [Planning, 2021].

Tədqiqatlar göstərir ki, “dayanıqlı urbanizasiyaya hazırlıq, təmiz və təhlükəsiz ətraf mühitin qorunması və təhlükəsiz içməli suya çıxışın təmin edilməsi XXI əsrdə inkişafda ciddi problemlər yaradır. Səmərəli idarə olunan urbanizasiya sosial rifah və layiqli iş yerləri yaradaraq dayanıqlı inkişafın güclü hərəkətvericisi ola bilər. Urbanizasiyanın idarə olunmaması yoxsulluğu və təhdidləri artırır və təbii ətraf mühitə dağıdıcı təsir göstərə bilər” [Well-Managed, 2016]. Yaşıl urbanizmin zəruriliyi, qlobal iqlim dəyişikliklərini şərtləndirən amillər arasında intensivləşən urbanizasiya proseslərinin mühüm yer tutmasıdır. Müvafiq mənbələrdə qeyd olunan belə bir fikirlə razılaşmaq olar ki, iqlim dəyişmələrinin gələcəyi qlobal urbanizmlə bağlıdır [Kleilat et al., 2021].

Yaşıl urbanizasiya, ilk baxışda alternativ kimi görünən iki meyli: - şəhərlərdə ekosistemin və nadir landşaftın qorunmasını və infrastrukturun inşası xərclərinə qənaəti dəstəkləyə bilər. Bu baxımdan böyük şəhərlərin yaşıl infrastrukturunu formalaşdıran hibrid yaşıl dəhlizlər xüsusi rola malikdir. Həmin dəhlizlər yaşıl urbanizasiyanın sadə elementi kimi şəhərdə keyfiyyətli və sərbəst hava axınını dəstəkləməklə mikroiqlimi yaxşılaşdırmağa, piyada yolları infrastrukturunu genişləndirməyə xidmət edir. Yaşıl urbanizasiya yaşıl infrastrukturun, o cümlədən yaşıl dəhlizlərin optimallaşdırılması təbii şəhər mühitinin yaxşılaşdırılmasında və biomüxtəlifliyin qorunmasında vacib rol oynaya bilər [Pauleit et al., 2017]. Başqa sözlə, təcrübə təhlillərə əsaslanan belə bir fikir maraq doğurur ki, “urbanizasiya əvvəlcə yaşıl inkişafa mane olsa da, sonradan onu asanlaşdırır” [Yajun et al., 2024].

Yaşıl urbanizasiyanın infrastruktur şəbəkəsi əsasən innovativ xarakterli elementlər hesabına formalaşmalıdır. Bu proses gözlənilməli kimi ənənəvi infrastruktur şəbəkəsi qurulması işlərini əvəzləyir. “Urbanizasiya səviyyəsi yüksəldikcə “yaşıl həyatın” istehlakı və innovativ “yaşıl texnologiyalar” yaşıl şəhərlərin inkişafına təkan verən əsas mexanizmlər kimi tədricən infrastruktur tikintisini əvəz edir” [Yajun et al., 2024].

2. TƏDQIQATIN MƏQSƏDİ VƏ VƏZİFƏLƏRİ

Tədqiqatın məqsədi – post-münaqişə ərazilərində yaşıl urbanizasiya prinsiplərinin reallaşdırılması mühitinin səciyyələndirilməsi və onun

xüsusiyyətlərinin aşkar edilməsidir.

Tədqiqatın vəzifələrinə - post-münaqişə ərazilərində şəhərsalmanın nəzəri-metodoloji əsaslarına Böyük Qayıdış tələbləri baxımından münasibət bildirilməsi, yaşıl urbanizasiyanın mahiyyəti və əsas xarakteristikalarının açıqlanması, azad edilmiş ərazilərdə yaşıl urbanizasiya prinsiplərinin rəqəmsal mühitdə reallaşdırılmasının elmi-nəzəri və təcrübi nəticələrinin ilkin yanaşmada müzakirəsi və qiymətləndirilməsi aid edilməkdir.

3. POST-MÜNAQIŞƏ ƏRAZİLƏRİNDƏ YAŞIL URBANİZASIYA PRİNSİPLƏRİNİN REALLAŞDIRILMASI XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Müvafiq mənbələrdə yaşıl urbanizasiyanın prinsiplərinə aşağıdakılar aid edilir: iqlim və əlverişli əhatə (kontekst); sıfır CO₂ emissiyası üçün bərpa olunan enerji; tullantısız şəhər; şəhər biomüxtəlifliyi; dayanıqlı nəqliyyat və yaxşı ictimai məkan: yığcam və çoxmərkəzli şəhərlər; daha az enerji ilə yerli və ekoloji cəhətdən təmiz materialların əldə edilməsi; mövcud rayonların modernləşdirilməsi; passiv dizayn prinsiplərindən istifadə edərək yaşıl binalar və məhəllələrin yaradılması; yaşayışın rahatlığı, sağlam icmalar və birgə istifadə (istehlak) proqramlarının icrası; yerli qida və qısa tədarük zəncirləri; mədəni irs, inkişafın və məkanın unikallığı; şəhər idarəçiliyinin yaxşılaşdırılması, liderlik və qabaqcıl təcrübə; təhsil, tədqiqat və bilik; inkişaf etməkdə olan ölkələrin şəhərləri üçün strategiyalar [Lehmann, 2011]. Post-münaqişə ərazilərinin unikallığı sadalanan prinsiplərin reallaşdırılması xüsusiyyətlərinə təsirsiz qalmır. Yaşıl urbanizasiya prinsiplərinin reallaşdırılması xüsusiyyətləri kimi, ilk növbədə həmin ərazilərdə yaşayış məntəqələrinin, iş yerlərinin, istehsal və sosial infrastrukturun sıfırdan başlayaraq qurulmasında, minatəmizləmə əməliyyatları ilə müşayiət olunmasında təzahür edir.

Post-münaqişə ərazilərində yaşıl inkişaf iqtisadi imkanların gerçəkləşdirilməsi sayəsində sosial rifaha xidmət potensialını gücləndirir. Belə vəziyyət aqrar potensialdan istifadənin ilkin vəziyyəti ilə bilavasitə əlaqədardır [J. Vernon et al., 2018]. Qarabağın və Şərqi Zəngəzurun böyük aqrar potensialı nəzərə alınmaqla iqtisadi fəallığın yaşıl urbanizmi dəstəkləməsi burada haqqında danışılan prinsiplərin reallaşdırılması xüsusiyyəti kimi diqqət mərkəzində olmalıdır. Məsələn ondadır ki, azad edilən ərazilərdə iqlim dəyişikliklərinə davamlı və çevik reaksiya vermək üçün əlverişli təbii mühit, sıfır karbon emissiyası üçün zəruri bərpa olunan enerji potensialı; ağıllı (tullantısız) şəhərsalma və şəhər biomüxtəlifliyinin

mühafizəsi üçün təməl mövcuddur.

İdarə olunan urbanizasiya post-münaqişə ərazilərində yaşıl urbanizasiya prinsiplərinin reallaşdırılması xüsusiyyəti kimi qeyd edilməlidir. **Nümunə kimi yeni ərazilərin mənimsənilməsi, regional artım mərkəzləri kimi yeni şəhərlərin salınması üzrə Qazaxıstan təcrübəsi müəyyən diqqətləyəkdir. Qazaxıstanda** ölkənin 2030-cu ilə qədər ərazi inkişafının proqnoz sxemi hazırlanır. Burada idarə olunan urbanizasiya xəritəsi mərkəzi yer tutur. Sənəddə regional inkişaf mərkəzi olan orta ölçülü və kiçik şəhərlərin inkişafının idarə edilməsi zəruriliyi və istiqamətləri göstərilir [<https://primeminister.kz>, 2019].

İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə salınan şəhərlərin idarəetmə sistemlərində yaşıl innovasiyalar rəqəmsallaşma ilə əlaqədardır. Əşyaların internetinin fəaliyyət dairəsinin genişlənməsi, idarəetmədə rəqəmsallaşmanın prioritetlərindən biri kimi diqqəti cəlb etməkdədir. Qayıdış prosesi intensivləşdikcə yaşıl istehsal innovasiyalarının texnoloji proseslərə aidiyyəti dərəcəsinin biznes proseslərinin idarə edilməsində süni intellektual sistemlərin tətbiqi səviyyəsi ilə uzlaşdırılması məsələləri aktuallaşacaqdır. Post-münaqişə ərazilərində yaşıl şəhərsalmanın və iqtisadi fəallığın idarə edilməsi sistemlərində rəqəmsallaşmanın get-gedə artan rola malik olacağını söyləməyə, kifayət qədər əsas vardır.

Azad edilmiş ərazilərdə salınan şəhərlərdə iqtisadi fəallığın səviyyəsi Qarabağda rəqəmsal yaşıl infrastrukturun vəziyyəti ilə bağlı olacaqdır. Bir sıra mənbələrdə göstərildiyi kimi “rəqəmsallaşma insan, biznes və dövlət arasında verilənlərin mübadiləsi üçün zəruri olan rəqəmsal etimad fəzası infrastrukturunun yaradılmasını nəzərdə tutur” [Формирование, 2018, s.11].

Yaşıl urbanizasiyanın mövcud rayonların modernləşdirilməsi, yaşıl binalar və məhəllələrin yaradılması prinsiplərinin reallaşdırılması xüsusiyyətlərindən danışarkən, genişlənmə məsələlərinə xüsusi yanaşmalar önə çəkilməlidir. Post-münaqişə ərazilərində yenidən tikilən şəhərlərin genişləndirilməsi üzrə strateji yanaşmalar da diqqətdən kənarda qalmamalıdır. Aşağıdakı mənbədə göstərildiyi kimi “şəhərlərin genişlənməsinin planlaşdırılması üzrə Nyu-York və digər böyük şəhərlərdə sınaqdan çıxarılmış təcrübəyə görə, həmin genişlənməni qabaqlayan tədbirlər qismində, ilk növbədə şəhəratrafi ekoloji həssas ərazilərin və magistral yollar şəbəkəsinin təhlükəsizliyi təmin edilməlidir” [Planning, 2021].

Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonları ərazisində yenidən inşa olunan

şəhərlərin yaşıl infrastrukturunun yaşıl urbanizasiya tələblərinə cavab verməsi üçün bərpa olunan enerji mənbələrindən geniş istifadə olunmalı, mədəni-tarixi irsin bərpa olunması zamanı təbiətə uyğunlaşma xətti əsas götürülməlidir. Bu istiqamətdə tədbirlər proqramlı əsasda mütərəqqi texnologiyalar bazasında əsasında həyata keçirilir. İnnovasiyalı, habelə yaşıl texnoloji imkanların qısa bir zamanda azad edilmiş ərazilərdə reallaşacağı barədə ali dövlət rəhbərliyinin bəyanatı innovasiyaların, yaşıl rəqəmsallaşmanın iqtisadi fəallığın yüksəldilməsində mühüm amilə çevriləcəyini söyləməyə tam əsas verir.

Post-münaqişə ərazilərində yaşıl urbanizasiyanın dəstəklənməsi məcmu potensialın reallaşdırılması prioritetlərinin rəqəmsal mühitdə əsaslandırılması zamanı resurslara qənaət və məşğulluq meyarları arasında manevri tələb edir. İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatının sənədlərində göstəriləndi kimi rəqəmsallaşma şəraitində məşğulluğun xarakterində yaxşılaşma üçün xüsusi imkan yaranır. “Kreativliyi, çevikliyi və məqsədyönlülüüyü ön plana çəkən iş yerlərinin artması müqabilində təhlükəli, çirkli və darıxdırıcı işlərin həcmi kəskin sürətdə azalır. Qeyri-bərabərliyi azaldan və rifahı yüksəldən gələcək işlərin meydana çıxması üçün imkanlar açılır” [OECD (2019)].

Azad edilmiş ərazilərdə həyata keçirilən infrastruktur layihələri rəqəmsal mühitin üstünlüklərindən istifadə etməyi nəzərdə tutur. Bərpa olunan ərazilərdə iqtisadi fəallığın idarə edilməsinin səmərəliliyi infrastruktur amilindən həlledici dərəcədə asılıdır. Rəqəmsal mühitdə bu asılılıq, informasiya infrastrukturunu istisna olmaqla bir qədər zəifləsə də, iqtisadi fəallığın dəstəklənməsi prosesində infrastruktur amilinin rolunun olduqca mühüm olduğu göz qabağındadır.

Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarının milli iqtisadiyyata daha sürətlə yenidən integrasiya etməsi dövlət özəl bölmə tərəfdaşlığının (DÖBT) inkişafından asılı olacaqdır [Postkonflikt,2020]. Post-münaqişə ərazilərində iqtisadi fəallığın yüksəldilməsi baxımından rəqəmsal mühitin imkanlarının reallaşmasında DÖBT-ün üstünlüklərindən istifadə arealı genişdir. Azad edilmiş ərazilərdə yenidən qurulan şəhərlərdə, o cümlədən Ağdam şəhərində dövlətin özəl iqtisadi subyektlərlə birgə həm istehsalçı, həm də istehlakçı kimi fəaliyyət göstərdiyi yeni iqtisadiyyat böyük inkişaf potensialına malikdir. Azərbaycan azad etdiyi ərazilərin bərpa işlərini öz vəsaitləri hesabına maliyyələşdirir. Bununla belə dövlətimiz istəyir ki, “şəhərlərimizin və kəndlərimizin bərpasına dost ölkələrdən olan şirkətlər cəlb edilsin. Qoy onlar da bu layihələri həyata keçirə bilsinlər və həmrəylik nümayiş

etdirsinslər, ona görə ki, biz, heç şübhəsiz, Qarabağı dirçəldəcəyik və onu dünyanın ən inkişaf etmiş regionlarından birinə çevirəcəyik” [Prezident İlham Əliyev, 2020].

Post konflikt ərazilərdə DÖBT və rəqəmsallaşma imkanlarının bir-birini tamamlaması ehtimalı yüksəkdir. Həmin imkanların birgə reallaşması iqtisadi fəallığın dəstəklənməsi üçün vacib olan resursların bölgüsü prosesində qarşıya çıxacaq risklərin idarə edilməsində rəqəmsal mühit üstünlüklərindən istifadəni nəzərdə tutmalıdır. Belə ki, “DÖBT özəl və dövlət bölmə təmsilçiləri arasında davamlı kooperasiyadır və bu çərçivədə birgə səylərlə məhsullar istehsal olunur, xidmətlər göstərilir, eyni zamanda məhsulların istehsalı və xidmətlərin göstərilməsi ilə bağlı risklərin, məsrəflərin və resursların bölgüsü həyata keçirilir” [Van Ham & Koppenjan, 2001].

Post-münaqişə ərazilərdə yenidən tikilən şəhərlərdə yaşıl urbanizasiyanın inkişafı məqsədilə DÖBT-ə prioritet verilməsi şəraitində, qabaqcıl təcrübədən göründüyü kimi, rəqəmsallaşma real imkanlara malikdir. Təcrübi baxımdan bu imkanlar, ilk növbədə virtual modellərin qurulması, açıq informasiya portallarının istifadəsi, verilənlərin real vaxt rejimində mübadiləsi sayəsində gerçəkləşdirilə bilər.

Rəqəmsal mühitin əsas indikatorlarından biri transaksiya xərcləridir. Mübadilə prosesində mülkiyyət hüququnun bir tərəfdən digərinə verilməsi ilə bağlı olan xərclər kimi transaksiya xərcləri tərəf-müqabillərlə qarşılıqlı münasibətlərin səmərəliliyinə mane olan amillərin aradan qaldırılmasına sərf olunur. Əsasən natamam informasiya mühitində meydana gələn bu xərclər, bazarın fəaliyyəti üçün zəruri olan xərclər kimi qəbul edilir.

4.TƏDQIQATIN NƏTİCƏLƏRİNİN MÜZAKİRƏSİ VƏ YAŞIL URBANİZASIYANIN FORMALAŞMASI PERSPEKTİVLƏRİ

Azad edilən ərazilərdə yenidən tikilən şəhərlərdə yaşıl urbanizasiya prinsiplərinin, çox ciddi çətinliklərə baxmayaraq layihəyə hazırlıq mərhələsində nəzərə alınması Ağdam şəhəri təmsalında səmərəli və nəticəyönümlü olacaqdır. İlkən araşdırmalar belə deməyə əsas verir ki, erməni işğalçıları tərəfindən yerlə-yeksan olunmuş Ağdam həyat keçirilən proqramlı tədbirlər sayəsində tezliklə ölkənin böyük şəhərlərindən birinə çevriləcək, ərazisi əvvəlkindən iki dəfə genişlənəcəkdir. Şəhər 100 min nəfər sakin üçün planlaşdırılmışdır. Ağdam yaşıl urbanizasiya ərazisi olacaq “əhalinin 70 faizi şəhər ərazisinin 30 faizində yaşayacaq, adətən, şəhərdə

yaşillıq zonaları üçün 15 faiz ayrılırsa, layihədəki meşə zolaqlarının sahələri 23 faizə çatacaqdır. Burada "Ağıllı və dayanıqlı şəhərin müddəaları haqqında" kitabçasında göstərilən 18 müddədə nəzərə alınacaqdır" [<https://www.bbc.com>, 2021]. Ağdamda əsas xidmətlər yaşillıq zonası daxilində olmaqla hər kəs üçün əlçatan olacaqdır.

Ağdamda iqtisadi fəallığın dəstəklənməsi şəraitində çoxsaylı yeni iqtisadi subyektlərin meydana çıxacağı ehtimalı böyükdür. Bu halda daha böyük fayda və risk vəd edən biznes-modellərə üstünlük verilməsi gözləniləndir. Rəqəmsal mühitdə, aşağıdakı mənbədə göstəriləni kimi "stereotiplərlə bağlı olmayan yeni şirkətlər istehlakçılar haqqında daha keyfiyyətli verilənlərlərə və daha çevik idarəetmə texnologiyalarına müraciət imkanı əldə edəcəklər. Məhz istehlakçıları daha yaxşı tanımaq imkanı (rəqəmsal texnologiyalar sayəsində) şirkətlər üçün geniş perspektivlər açacaqdır, hərçənd bunun üçün dəyər yaradılması zəncirində çox sayda elementlərin dəyişdirilməsi tələb olunacaqdır" [Рязанова и др. 2018, s.54].

Azad edilmiş ərazilərdə şəhərlərin, o cümlədən Ağdam şəhərinin bərpa və inkişafının yüksək tempi, rəqəmsal məhsullar bazarının təşəkkülü, yeni ideya və təcrübələrin mübadiləsinin sürətlənməsi üçün unikal şərait yaradır. Ağdam şəhərində yaşıl urbanizasiya imkanlarının gerçəkləşdirilməsi üçün rəqəmsal texnologiyalardan istifadə etməklə, burada məskunlaşan iqtisadi fəal insanların maraqlı olduğu yaşıl biznes modellərinin yaradılması məqsədəuyğundur. Ağdamın "ağıllı şəhər" konsepsiyasına uyğun qurulması planı burada biznesin rəqəmsal platformalar bazasında modelləşdirilməsi məsələlərini gündəliyə çıxarır. Konseptual baxımdan, rəqəmsal mühitdə [Nesti, 2017, s. 310–325] biznes modelin dəyər zəncirini demək olar ki, başdan –başa əhatə etməsi nəzərdə tutulur. Bu isə yaşıl urbanizasiyanın dəstəklənməsi, daha doğrusu, mövcud potensialın öncədən qiymətləndirilməsi baxımından əlverişlidir.

NƏTİCƏ

Aparılmış tədqiqat, əsasən nəzəri metodoloji problemlərə həsr olunsada, bir sıra müddəaların erməni işğalından azad edilmiş Qarabağ və Şərqi Zəngəzurda yenidən tikilən şəhərlərdə yaşıl urbanizasiyanın inkişafı baxımından faydalı ola bilər. Böyük qayıdışda yaşıl urbanizm prinsiplərinin reallaşdırılmasında mühüm rola malik amillər qismində rəqəmsal innovasiyalara xüsusi önəm verilməlidir. Post-münaqişə ərazilərində yaşıl urbanizasiyanın prinsiplərinin reallaşdırılması mühitin özünəməxsusluğu

kimi həmin ərazilərdə yaşayış məntəqələrinin, iş yerlərinin, istehsal və sosial infrastrukturun sıfırdan başlayaraq qurulması, minatəmizləmə əməliyyatları ilə müşayiət olunması və s. qeyd edilməlidir.

Qarabağın və Şərqi Zəngəzurun böyük aqrar potensialı nəzərə alınmaqla iqtisadi fəallığın yaşıllıq urbanizminin dəstəklənməsi burada haqqında danışılan prinsiplərin reallaşdırılması xüsusiyyəti kimi diqqət mərkəzində olmalıdır. Azad edilən ərazilərdə iqlim dəyişikliklərinə davamlı və çevik reaksiya vermək üçün əlverişli təbii mühit, sıfır karbon emissiyası üçün zəruri bərpa olunan enerji potensialı; ağıllı (tullantisız) şəhərsalma və şəhər biomüxtəlifliyinin mühafizəsi üçün təməl mövcuddur. Həmin təməl üzərində görülməli işlərin bariz nəticəsi, tezliklə Ağdam şəhərinin təmsalında özünü göstərəcəkdir.

Urbanizasiyanın idarə olunmasının və dövlət-özəl bölmə tərəfdaşlığının zəruriliyini post-münaqişə ərazilərində yaşıllıq urbanizasiya prinsiplərinin reallaşdırılmasının mühüm xüsusiyyəti hesab edirik.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad edilmiş ərazilərinə Böyük Qayıdışa dair I Dövlət Proqramı. Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 16 noyabr 2022-ci il tarixli 3587 №-li Sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir.
2. Формирование инновационной инфраструктуры цифровизации производства на предприятиях промышленности и АПК / В. М. Володин, Н. А. Надькина // Известия высших учебных заведений. Поволжский регион. Экономические науки. 2018. № 2 (8), с. 3-12
3. <https://family.gov.az/az/ejournals/isgaldan-azad-olunmus-erazilere-boyuk-qayidis>. 1 aprel 2024
4. <https://primeminister.kz/ru/news/uroven-urbanizacii-naseleniya-planiruetsya-dovesti-do-62-k-2025-godu-mne>, 2019.
5. <https://www.bbc.com/azeri/azerbaijan-57456128>, 2021
6. İlham Əliyev Zəngilanda 2-ci Azərbaycan Milli Şəhərsalma Forumunda iştirak edib. 29 sentyabr 2023 <https://president.az/az/articles/view/61358/print>
7. J. Vernon Henderson, Tim Squires, Adam Storeygard, David Weil. The Global Distribution of Economic Activity: Nature, History, and the Role of Trade *The Quarterly Journal of Economics*, Volume 133, Issue 1, February 2018, Pages 357–406, <https://doi.org/10.1093/qje/qjx030>, s. 357-406

- 8.** Kleilat, Mohamad & Абед, Аабу & Petrenko, Yury. (2021). Зеленая Экологическая Урбанизация
- 9.** Lehmann, Steffen. (2011). Transforming the City for Sustainability: The Principles of Green Urbanism. *Journal of Green Building*. 6. 104-113. 10.3992/jgb.6.1.104
- 10.** Nesti, G. (2017). Co-production for innovation: The urban living lab experience. *Policy and Society*, 37(3), pp. 310–325, s. 310–325
- 11.** OECD (2019), “Preparing for the changing nature of work in the digital era”, OECD Going Digital Policy Note, OECD, Paris, www.oecd.org/going-digital/changing-nature-of-work-in-the-digital-era.pdf
- 12.** Pauleit, Stephan & Hansen, Rieke & Rall, Emily & Zölch, Teresa & Andersson, Erik & Luz, Ana & Száraz, Luca & Tosics, Iván & Vierikko, Kati. (2017). Urban Landscapes and Green Infrastructure. 10.1093/ acrefore/ 9780199389414.013.2
- 13.** Planning for Growth: How to Manage Rapid Urbanisation <https://www.urbanet.info/planning-for-growth-how-to-manage-rapid-urbanisation> February 18th 2021
- 14.** 14-14, Postkonflikt quruculuğu strategiyası işğaldan azad olunan ərazilərin reinteqrasiyası zəncirinə qoşulması ilə həyata keçiriləcək// <https://vergiler.az/news/economy/11058.html> .4 DEKABR 2020
- 15.** Prezident İlham Əliyev: “Biz istəyirik ki, Qarabağda bərpa işlərinə dost ölkələrdən olan şirkətlər cəlb edilsin”// <https://apa.az/az/xeber/xarici-siyaset/Prezident-Ilham-liyev-Biz-istryirik-ki-Qarabagda-brpa-islrin-dost-olklrdn-olan-sirktrl-clb-edilsin-620418>, 2020
- 16.** Рязанова Г.Н., Сазанова А.А., Сазанова С.Л. Влияние процессов цифровизации экономики на деятельность нефинансовых организаций. *Управление*. № 2(20), 2018; 6(2): с.52-56, s.54
- 17.** Van Ham H., Koppenjan J. Building public-private partnerships: assessing and managing risks in port development // *Public Management Review*. V. 3. Iss. 4. December 2001. P. 593–616
- 18.** Well-Managed Urbanization a ‘Powerful Engine’ for Sustainable Development, Secretary-General Tells World Cities Summit <https://press.un.org/en/2016/sgsm17919.doc.htm>
- 19.** Yajun Pan, Tangwei Teng, Shengpeng Wang, Tingting Wang. Impact and mechanism of urbanization on urban green development in the Yangtze River Economic Belt. *Ecological Indicators*. Volume 158, January 2024, 111612